

munizmust. A nyugati baloldal a „desztalinizáció”, a dogmatizmus elleni fellépés folyamata során a szabadságjogokat és a demokráciát hangsúlyozta. A szociáldemokrácia új utakra indult, Európa „megszállás nélküli” baloldali pártjai pedig magukévá tették az új eszméket. A jóléti társadalmak kora köszöntött be ott, ahol Olink a pillanatnyi amszterdami tömegjelenetekbe és a sajtócsatározásokba enged betekintést. A szerzőnek igaza van: semmi sem fekete vagy fehér, mindennek van árnyoldala, de a kommunista pártok nyugati kálváriája nyomán a korábbinál jobb baloldal született. Nincs tehát „lokálpatrióta ’56”, csak egyetemesen értelmezhető magyar forradalom van, amely hatásával segítette azon országokat is, amelyek nem voltak képesek – mert nem állt módjukban – segíteni rajta.

Rácz János

Politikafüggő színház*

„A tudomány ott kezdődik, ahol a tény végződik” – írta 1872-ben, csaknem másfélszáz éve Asbóth János. A kijelentés így is értelmezhető: tények – források, adatok – nélkül nincs tudomány. „És most tények, tények kellenek” – ez pedig a *Színház és politika* című kötetben megjelent egyik írás főcíme.

A könyvnek a külalakja is – a borító kopott naplófüzetet imitál – a dokumentálás, az elsődleges források hozzáférhetővé tételének fontosságára utal. Olvashatunk benne naplót, amelyet a naplóíróról, Hont Ferencről, az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet alapítójáról készült alapos, értékelésben mértéktartó pályakép vezet be (Székely György tanulmánya); esettanulmányt Lenkei Júliától egy ígéretesen induló, majd hamvába holt kezdeményezésről (a testnevelési főiskola táncnevelési szakának alapítása körüli bonyodalmakról). Korossy Zsuzsa rendkívül nagy levéltári forrásanyagot mozgató munkájából megismerhetjük az 1945 és 1956 közötti évek színházirányítási mechanizmusát; Nánay István írása feleleveníti az Egyetemi Színpad történetét; Gajdó Tamás beszámol a hetvenes, nyolcvanas évek paradigmaváltó színházi kezdeményezéseiről (amelyek a párton belüli harcok, az Aczél György és a Pozsgay Imre közötti, erősen ideológiai tartalmú presztízsharc kö-

* GAJDÓ Tamás (szerk.): *Színház és politika. Színháztörténeti tanulmányok, 1949–1989.* Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest, 2007. 358 p.

vetkezményei is voltak), Molnár Klára pedig a színházi előadások imponálóan sokrétű dokumentálásával ismertet meg. (Ez utóbbiból csupán a videóra felvett teljes színházi előadások archiválásáról és kutathatóságáról szóló részt hiányolom. Lehet, hogy nem is folyik ilyen munka az intézetben?)

A színház és a politika bonyolult, ellentmondásos kapcsolatát vizsgáló írások kronológiai rendben követik egymást. A következő kérdésekre keresik a választ: Milyen következményekkel járt az előadó-művészetre a második világháború után a kapitalista viszonyok, a polgári világ évekig elhúzódó felszámolása? A színházművészet mennyire volt kiszolgáltatva a pártállami diktatúra kulturális irányítóinak? A színházak új művészeti vezetői, a színházi kultúra alakulását meghatározó nem politikus értelmiségiek a rendszer kiszolgálói, vagy inkább a „szakma” jó szándékú megszállottjai voltak-e? Az átmenet éveiben – 1945 és 1950 között – születtek-e olyan eredmények, amelyek megújították a színházművészetet? Milyen új lehetőségeket nyújtott a nemzeti és a világkultúra jobb megismeréséhez a második világháborút követő néhány év színházművészete, majd – hosszú évek kihagyása után – a hatvanas évektől kiteljesedő, a kísérletezést is megengedő „puha diktatúra”? Hogyan hatott a színházművészetre a központi irányítás lazulása, kényszerű engedékenysége? Milyen eszközökkel politizált a színház, vagy éppen az apolitikus előadások jelezték a politika beszüremkedését a művészetek világába?

A kötetben megjelent írások olvasói rádöbbenhetnek, hogy a múltbeli társadalom megjelenítéséhez, konstruálásához elengedhetetlen a „nagy-politkán”, a politikatörténeten túli vizsgálódás. És hogy mennyire fontos annak nyomon követése, értelmezése, hogy miképpen befolyásolták a politikai fordulatok a művészeteket – köztük a politikának financiálisan és ideológiailag különösen kiszolgáltatott színházat –, illetve a színház hogyan hatott vissza a (kultúr)politikára előadásai és alkotói révén. Hiszen a totalitárius rendszerekben a művészet és a politika között állandó kapcsolat van: a színházi szereplők, ha akarnák, sem vonhatnak ki magukat a politikai-ideológiai befolyásolás hatása alól. És így volt ez Magyarországon is, ahol a kommunista hatalomnak az élet minden szegletére kiterjedő térfoglalásába a kulturális szféra strukturális átalakítása szintén beletartozott – a színházi világ átformálásáról több írás szól a kötetben. Miként arról is, hogy a politikai irányítás változásai következtében a színművészet szereplőit hol hosszabb, hol rövidebb pórázra engedte a hatalom, de a kötöttség a pártállami évtizedek alatt végig megmaradt. Ráadásul a szocializmus évtizedeiben még a nem cselekvés, a másként cselekvés is politikai felhangot kapott, amire a kötetben a kom-

munista hatalom kiépülésének, illetve a hetvenes, nyolcvanas évekbeli gyengülése időszakának színházi történéseit felelevenítő két tanulmány emlékezteti az olvasót.

A kötet 1956 jegyében készült. A 2006-os jubileumi évet a Bajor Gizi Színészmúzeumban kiállítás és a hozzá kapcsolódó rendezvények tették emlékezetessé, többek között az a beszélgetés (résztevői: Eörsi László, Gajdó Tamás, Gyáni Gábor, Hanák Gábor, Sipos Balázs és Szokolczai Attila), amely – tágan értelmezve a színház és 1956 kapcsolatát – a fikció és a történelem összefüggésében vizsgálta a világ figyelmét felkeltő magyar történelmi eseményt. Ennek szerkesztett változatával „indul” a kötet. A kiállításhoz kapcsolódik a *Múltnak kútja. A kortárs történettudomány szempontjai és az 1956-os forradalom és szabadságharc* című írás is, amely elméleti megalapozása egy nagyobb dolgozatnak. (Ennek forrásbázisa, szöveges és tárgyi-vizuális prezentációja látható volt az említett ötvenhatos kiállításon – ez többek között a tanulmányíró munkája volt –, amelynek a kiállítási térben elhelyezhetőnél jóval több dokumentumot és információt tartalmazó változata elektronikus adathordozón is megjelent.) Czékmány Anna írásának fő kérdése: hogyan lehet a nyugati történelemtudományban évtizedek során felhalmozódott, olykor egymással is vitatkozó új elméleteket, meglátásokat magyar politika- és színház-történeti témára alkalmazni? Ez azért is különösen fontos és érdekes, mert 1956-ban a színház funkciója a forradalomban megváltozott, s hirtelen a politizálás addigi módja is jelentőségét, értelmét veszítette. Színház és politika minőségileg új kapcsolatba került egymással.

Az 1956. október 23-át követő napokban hatalmi vákuum keletkezett, amelyet csak fokozatosan töltöttek ki az új, helyi – települési, regionális és munkahelyi – forradalmi szervek. A színház hagyományos, megszokott működési rendje is felbomlott ötvenhatban: megrendezett színelőadások helyett az „élet” rendezett: kivitte a spektakulumot az utcára vagy más közösségi térbe. Ennek csak egyik megjelenési formája volt a nyilvános, többnyire amatőr szavaltat – meglehetősen egysíkú repertoárral. Általában Petőfi *Nemzeti dalát* mondta el valaki, mintegy szakrális aktussá magasztosítva a spontán népgyűlést, majd a *Himnusz* és a *Szózat* közös eléneklése következett, ami 1848-as reminiszcencia volt az óhajtott függetlenség és demokrácia jegyében.

Nagyrábén például így történt: a forradalom hírére összesereglett emberek a gépállomás statisztikusáról tudták, hogy hajdanán az iskolai ünnepélyeken ő szavaltta leghatásosabban a „Talpra magyar”-t, ezért tőle akarták hallani a költeményt. „Még most is ott áll előttem a kép – írja az egyik jelenlévő –, hogy támasztotta az ajtófelet a kastély előcsarno-

kában. Ott állt az ajtónál, csizmás lábait keresztbe rakta, és figyelte a gyűlés lefolyását. A felszólításra, hogy szavaljon, nagyon szabódott, de az emberek egyre jobban követelték, és utána még meg is fogták, feltették az asztalra. A csarnokban lehetünk vagy ötvenen, talán hatvanan is, de egyszerre hirtelen néma csönd lett. Csabai fenn volt az asztalon, jobb lábával előrelépett, jobb kezét, mintha kard lett volna benne, előrenyújtotta, és erős hangon, lelkesen, mélyen érzett hazafias lelkesedéssel és emberi érzéssel tele szavalta el a Petőfi örökbecsű nemzeti dalát, a Talpra magyart. Ahogy szálltak a szavak, lassan könnyes lett a szemem, és amikor széjjelnéztem, talán másoknak is. Volt, aki lopva még meg is törölte kézfejjével. Mikor pedig arra került a sor, hogy »Hol sírjaink domborulnak, Unokáink leborulnak« –, volt, aki kicsit hüppögött is.”¹

A népi színjátszás, a rituális alakoskodás formái is megjelentek ötvenhat napjaiban. Ilyennek ítéltető talán a madárijesztőre is emlékeztető szovjetkatona-korpusz konstruálása, alakítgatása a főváros forgalmas utcáján – az akciót számos fényképfelvétel örökítette meg –, vagy az utált párttitkár szekérre ültetése, traktálása és végigkocsikáztatása az egyik vidéki településen, ami a népi igazságtételi rituálé farsangi szokásokra is emlékeztető aktualizálása volt. Itt a politika a folklórral érintkezett, mintegy igazságszolgáltató, a feszültséget levezető népünnepélyé vált, míg a valódi színházban a művészi munkát váltotta fel a politikai performansz. A színház népgyűlések, politikai tanácskozások színtere lett, egyes színészek, rendezők pedig a forradalom szereplőivé váltak, mint Földes Gábor Győrben, Nagy Attila Miskolcon és Mensáros László Debrecenben.

'56 történetéhez kapcsolódik, illetve naplórészlete és a róla szóló pályakép révén e kötet egyik fő kérdése a Hont-probléma. Hont Ferencről a színházi szakma nem csak jó emlékeket őriz. Nevéről sokaknak a politikai elfogultság – kevésbé finoman: az elvakult párhűség és szektarianizmus –, valamint a szakmai dilettantizmus jut eszébe. A szegedi Dóm téren felavatott emléktáblája pedig a közelmúltban kisebb politikai-közéleti vitát kavart. A kötet dokumentálja az életútját, meg- és felmutat, s nem kíván valamiféle igazságot szolgáltatni, amikor sorra veszi életének állomásait, bemutatja sokoldalú szakmai és közéleti tevékenységét.

Hont Ferenc 1956-os évről szóló (Csiszár Mirella által sajtó alá rendezett) naplójának közreadása telitalálat. Olyan forráshoz jut általa a kor iránt érdeklődő olvasó, amelyből nem szokványos megvilágításban tárul elé az ötvenes évek mára már elsüllyedt, bár mentalitásunkban oly-

¹ Török Benjámin: *1956 Nagyrábén*. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 1126. sz. életrajz.

kor még fel-felsejlő világa. Idézek néhány, ma már szinte komikusnak tűnő mondatot Hont naplójából, amelyben az a megdöbbenő, hogy írójuk szinte semmit sem érzékelt, értett azokból a földcsuszamlásszerű változásokból, amelyek Sztálin halála és az SZKP XX. kongresszusa utáni időkben a kommunista értelmiségieket megrázták: még szektásabbá, vagy éppen ellenkezőleg, lázadókká, eretnekekké tették őket.

1956 tavaszán keltek az alábbi bejegyzések: „Az Empiriokriticizmust [Lenin: *Materializmus és empiriokriticizmus* című művét] olvasom már nem is tudom, hányadszor. Nyugtat, jobban, mint egy detektívregény [...] Sokat olvastam. Sztálin összes műveit, ceruzával a kézben, értékelve, hogy mi a helyes akkor is, és ma is, csak a maga idejében, és mi nem volt helyes már akkor sem. [...] Tudom, szükség lenne rám, mert a kulturális területen nagy a zavar és a tájékozatlanság. A kispolgári erők támadásban vannak mindkét oldalról.” (179., 180., 185.)

1956. június 18-án jegyezte fel: „[négy nap óta] bent dolgozom a Pártközpontban [...] A Múzeumot vezetem közben tovább. Megsokszorozódott a munkám, gondjaim is növekedtek. Mégis szép és jó ez. Újból a saját területemen dolgozhatom a pártban, a pártért.” (188.)

A Szegedről indult Hont Ferenc pályája nem érthető gyökerei és fiatalkori környezete nélkül. Az 1930-as években a magyar progresszió fővonalába beilleszkedő Hont – aki Erdei Ferenc, Ortutay Gyula, Radnóti Miklós szellemi körében vált a színházi kultúra egyszerre hagyományőrző és kísérletező megújítójává – a második világháború éveiben a kitalizáltak közé került. Zsidó származása, amely számára nem volt fontos, ekkor bélyeggé lett. Szüleit meggyilkolták, s ő munkaszolgálatosként ment át a szovjet csapatokhoz. Hitéhsége a kommunista párt szellemi foglyává tette, s talán nem volt elég szuverén és tehetséges ahhoz, hogy folytatni tudja ifjúkori útját, aminek a körülmények sem kedveztek – elég életben maradt szegedi barátainak további sorsára gondolni. Hozzájuk hasonlóan őt is bedarált a politika. 1945-öt követően csupán egy-két évig volt a helyén, amikor a politika még nem telepedett rá a művészetekre. Amikor a Révai-féle szovjet import, a nemzeti bolsevizmus uralomra jutott, az ortodox és a kísérletező kommunista vonal egyaránt feleslegesnek ítéltetett: és még örülhettek azok, akiket csak ideiglenesen félreállítottak, s nem kerültek börtönbe vagy a bitó alá. Hont 1956 júniusa utáni, illetve a forradalom leverését követő, rövid ideig tartó kiemelt szerepeltetése alapvetően a kommunista párt káderhiányából fakadt: a Nagy Imre-i „új szakaszt” megtorpedező rákosisták 1956 nyarán, illetve Kádárék 1957-ben nem sok olyan értelmiségit – mondhatni: balekot – találtak, aki őszinte hittel és illúziókkal telve állt melléjük.

Végezetül egy-két apróság. Jó, hogy – a lejegyzett beszélgetés résztvevőin kívül – rövid életrajz is olvasható a kötetben szereplő írások szerzőiről, az azonban kifogásolható, hogy nincs a könyvben névmutató. Megkönnyítette volna az olvasást, ha a lábjegyzetek – amelyekből egyes írásokban rengeteg van – nem a szövegek végére, hanem a lap aljára kerültek volna. Am mindent összevetve: fontos, érdekes, számos vonatkozásban megkerülhetetlen kiadványt ajánlhatok a múlt századi színház-történet és tágabban a 20. század politika- és kultúrtörténete iránt érdeklődők figyelmébe.

Standeisky Éva

Humor a röplapokon *

A forradalmi napok Balatonendréd nemzeti bizottságának tagját, Kovács G. Istvánt is meghílették. Ironikus sorai fél évszázad múltán egy dokumentumgyűjtemény címeként éledtek újjá: „*Megy a rendszer, jön a rendszer, majd megalandul az ember...*” Bizony, előfordul az ilyesmi – mondhatnánk egy vállrándítással, ha nem lenne az alcím, ami már jobban eligazít bennünket: *’56 röplaphumora*. Tehát végre egy kis vidámság, nevetés az évfordulós dömpingben? Nem egészen. A címlapválasztás – egy rajz, amelyen a palackból kiszabadult szellem (egy szovjet katona) fegyvert fog az őt kiszabadító emberkére (Kádár Jánosra?) – azt sugallja, hogy az összegyűjtött dokumentumok korántsem derűsek, a forradalom leverését követő dermedtség és félelem légköre nem kedvez a nevetésnek, esetleg a fekete humornak.

A forradalom ötvenedik évfordulója alkalmából számos dokumentumközlés látott napvilágot. Ebben a sorban úttörő vállalkozásnak mondható a Napvilág Kiadó gondozásában megjelent kötet, amely a forradalom és szabadságharc sajátos emlékeinek bemutatására vállalkozott. Horváth Julianna a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár gyűjteményéből negyvenkét olyan röpiratot és aprónyomtatványt válogatott, amelyek a politikai humor eszközeivel írják le az ötven évvel ezelőtti eseményeket.

A szerkesztői bevezetőben – bírósági iratokból megismert esetek alapján – áttekintést kapunk a röplapok változatos előállítási módjairól és

* HORVÁTH Julianna (szerk.): *„Megy a rendszer, jön a rendszer, majd megalandul az ember...” ’56 röplaphumora*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006. 112 p.